

Az egyidejűség szépségéről

Bloch és Lukács levelezése 1948–1971

Ernst Bloch és Lukács György itt közölt levélváltása (a második világháború lezárulta után írt levelek) egy nagyobb levelezésanyag része, hiszen Lukács elhíresült heidelbergi bőröndjében a számtalan levél és kézirat mellett fönnyaradt Bloch több mint száz, '910 és '917 között írt levele is, egy, az itt közzétettnél jóval intenzívebb levelezés *fele* (a másik, lukácsi fele minden jel szerint az enyészeté lett). Habozva mondanám csak, hogy íme, itt a sokat idézett korai (fél-) levelezés *folytatása*, mert hát Bloch maga is azzal veszi föl a fonalat újra, hogy „jócskán tovább hömpölygött az a folyó, amelybe nem lehet kétszer belelépni, amióta utoljára írtunk egymásnak”: több mint három évtizednyi hallgatás választja el egymástól a levelezés két részét, és egy, a marxista esztétikai gondolkodás történetét tárgyaló irodalomban újra és újra előkerülő, a blochi *Korunk öröksége* kiváltotta vita,¹ és persze ami a „montázs”² bűneit és erényeit mérlegelő érvek mögött meghúzódik: a veszélyek és kapaszkodók diagnózisában a közös premisszák dacára is megmutatkozó divergenciák. Némi hozzávetőlegességgel *több mint három évtizednyi hallgatást* írtam, mert hogy a korai levelezésben 1917. június 20-ról kelt az utolsó levél, annak merőben technikai okai vannak: Lukács '17 őszén helyezte letétbe Heidelbergben a papírjait, ami levelet a későbbiekben Blochtól még kapott, az elkallódott; annyi azonban tudható, hogy a levelezés nem maradt abba, egyik (1921. január 20-án) Lukácshoz írt levelét Bloch maga idézi abban a naplótöredékből, levélrészletekből, emlékekből összeállított könyvben, amellyel halott felesége, Else von Stritzky emléke előtt tiszteltget.³ Illetve nem *ekkor* maradt abba, nem Lukács marxista fordulatával, már csak azért sem, mert egy variációját ennek a fordulatnak, tán nem oly látványosan, mint Lukács, Bloch maga is végrehajtotta; nem ekkor, hisz Lukács 1920-ban minden dorgáló előszó mellőzésével megjelenteti könyvalakban is az 1916-ban született *A regény elméletét*, márpedig *A regény elméletében* nem kevés van Blochból, Bloch pedig lelkes recenziót ír a *Történelem és osztálytudatról*⁴ (amelynek később is szenvedélyesen próbálja megnyerni, mondjuk, a könyvet erős fenntartásokkal fogadó Siegfried Kracauer).⁵ És 1920-ban, egy nem Blochnak, hanem Oswald Spenglernek szentelt recenzióban Lukács is megkockáztat egy (bár nem látványos, épp csak félmondatnyi, de

mégiscsak:) bókot: „E nemes vonulat [ti. a Marx meghaladásával elfoglalt irodalom] legújabb nagysága Oswald Spengler, a divatfilozófus, aki helyenként szellemes, ám lényegét tekintve teljességgel dilettáns könyvével, *A Nyugat alkonyával*, nemrég olyan sikert könyvelhetett el, mely voltaképpen Ernst Blochot illette volna meg *Az utópia szelleme* című mélyenszántó művéért.”⁶ Eltávolodásuk (Lukács eltávolodása) valamivel későbbi, talán a kommunista mozgalom öndepravációjának abba a jelenségekörébe illeszkedik, amelyről egy Paul Ernstnek írt levélben maga Lukács tudósít (helyeslőleg): „Kedves Barátom, nagyon sajnálom, de teljesen lehetetlen, hogy írjak. Először is külső okokból: kommunistaként polgári újságba vagy folyóiratba csak akkor írhatok, ha ezt a párt kifejezetten engedélyezi. Ezt az engedélyt a párt csak abban az esetben adja meg, ha az illető cikk megjelentetése a mozgalomnak hasznos. Emiatt az utóbbi években ismétetlen elutasítottam a folyóiratok ajánlatait, és lehetetlen most kivételt tennem; annál is inkább mert ezt az intézkedést alapjában véve tökéletesen helyesnek tartom.”⁷ A döntés, mármint Lukács pártjái és Lukácsé, aligha mondható szerencsésnek, és nem is csak azért volt szerencsétlen, de azért mindenképp az volt, mert Lukács körül kezdett elfogyni a levegő: 1920–21-ben, némi túlzással fogalmazva, még „saját” lapja volt (a bécsi *Kommunismus*, a III. Internacionálé lapja a délkelet-európai országok számára), 1923-ig a berlini *Die Internationale* közölte (később a *Történelem és osztálytudat*ba is bekerült) nagyobb politikai tanulmányait, a berlini *Die Rote Fahne* feuilleton-rovatában pedig irodalmárkodhatott is akár⁸ – 1925-ben ellenben a lap már tettetett csodálkozással hívja tetemre az *Arbeiter-Illustrierte-Zeitungot*, amiért az megengedte, hogy a Malik Verlag „Lenin szellemében művelt tudomány” cím alatt hirdesse Lukács *Történelem és osztálytudatát*, olyasvalakinek a könyvét, „akinek az ideológiáját Lenin élesen támadta”.⁹ De azért a Bloch ’49. május 16-i levelével meginduló korespondencia mégiscsak folytatás, egy sajátos vonásában mindenképp az: az attitűdök aszimmetriájában, ahol is mintha mindig Bloch próbálná épségben megtartani barátságukat, vagy legalább menteni, ami barátságukból menthető, és mintha Lukács ezt csupán inkább csak elviselné. Ami persze nem mint pszichológiai furcsaság érdekes (mint pszichológiai furcsaságot nem is igazán tudom megfajteni), de hát több mint pszichológiai furcsaság. A legalábbis Bloch számára érthetetlennek tűnő távolságtartás mozzanata ott van persze Lukács és Bloch korai barátságában is, akkor, amikor, legalábbis Bloch így érzékeli, olyanok voltak, mint „a közlekedőedények”, „[c]sak el kellett valamit kezdenem, vagy el kellett valamit kezdenie, és máris valami olyasminak a kellős közepén voltunk, »amit épp én is gondoltam«, vagy »amit épp én is csináltam«. [...] olyan erős volt ez a különös egybehangzás, hogy akkori könyvemben, *Az utópia szellemében* vannak részek, amelyek voltaképp Lukácstól származnak, és vannak *A regény elméletében* is olyasmik, amik tőlem.

Nem is tudom, ki gondolta ki őket. Teljesen mindegy! Annyira mind-egy!¹⁰ a fennmaradt Bloch levelek nagyobbik éppen része ezt, Lukács érthetetlen távolságtartását panaszolja fel: „[...] hogy kettőnk között egyáltalán semmiféle lelki kapcsolódási lehetőség és intuíció nincs – írja Bloch 1916. november 11-én –, márpedig valóban erről van szó, az nekem még mindig problémám. Ha tehát akkortájt, amikor magam kezdtem lelkiből válni, és fokozott »lelki igényeim« támadtak, s így – és ahogy mind érthetlenebbé váltál számomra, egyre inkább – a visszautasított szerető heveskedő, folyton bakot lövő szavaival és tetteivel fennen panasztam minden efféle egyoldalú kísérlet kudarcát (nem volt éppen ír uralomvágyamra, hogy én kényszerültem öreg napjaimra udvarolni és rimánkodni), akkor mindez nem makacskodó pánlogisztikus kitarásból eredt, hanem egyszerűen abból, hogy (mérőben objektíve, teoretikusan) nem tudtam felfogni, hogyan üthet el egymástól ennyire emberi mivolt és műben összpontosuló érzület. A logika közegéből valaminek mégiscsak fel kell tűnnie az emberi hal- mazállapotban is.”¹¹ Hogy miért is tűnt úgy, legalábbis Bloch szemszögéből nézve, hogy Lukács mintha valamiképp „elmeszesedett életet” élne, annak a titkát még akkor is aligha itt volna a helye fölfejtani, ha föl tudnám; tán szerepe volt benne, mikor melyikük érzékelte nyomasz- tónak a másik hatását, és kezdte féltékenyen védeni, amit a sajátjának éreznék, mint téged éreznék – írja Bloch 1915 nyarán –, épp amikor a régi filozófusok kezdtek a szememben annyira kapcsolatnélküliekké válni, mint a borsószemek. Ez fejeződik ki a tolvajlásaimban, hiszen nem szorultam rájuk, magam is kellőképp rendelkezem régi kincsekkel. Valami hasonló láthatólag reád is áll, noha én jelenleg véletlenül talán inkább vagyok adósod, mint fordítva),¹² talán a csalódásra ítélt ambi- ciók, talán csak az, hogy borzasztó kellemetlen gazdagnak lenni számtalan ágrólszakadt barát között (Bloch leveleinek nem csekély hányada *Schnorrbrief*...). Hogy valamikor a 20-as években a kapcsola- tuk megszakad, annak okai már kézzelfoghatóbbak (Lukács elköte- lezettsége a pillanat – az „aktualitás” –, Bloché az utópia mellett, a mozgalmár elszigetelődés és aszkézis és más effélék),¹³ de dacára annak, hogy már Bloch Münzer-könyve kapcsán diagnosztizálta útjaik elválását,¹⁴ azért Bloch mintha még nem olvadt volna bele Lukács szemében mindenesztül a baloldali etikával megáldott, ellenben jobb- oldali ismeretelmélettel megvert gondolkodók (már csak a dolog rossz- szul definiáltsága miatt is) szürke tömegébe, legalábbis 1929-ben még nem, hisz ’29. december eleje táján érdemesnek tartja összefutniuk. Amit Bloch izgatottan vár (avagy: amit megint Bloch az, aki izgatottan vár). „Viszontlátom Lukácsot – írja Kracauernek 1929. november 11-én –, valaha legközelebbi barátom volt, és remélem, ma is még valami abból, vagy akár csak egy új, megújult barát. Mindenekelőtt erről írok majd Önnek, és részletesen, ha lesznek bármifajta részletek”.¹⁵ És

voltak, Bloch lelkesülten számol be Kracauernek („a beszélgetések Lukácssal rendkívüliek, sajnálom, hogy Ön nincsen mellettem”), és nem annak ellenére, inkább épp azért, mert Bloch érzékeli az attitűdök, érzékenységek és elkötelezettségek különbségét: „Ennyi megtartott közelség mellett (amikor gyakran tényleg a másik szájából veszi ki a szót az ember) az ellentétek még csak nem is a katona és a ... mondjuk, civil különbségei. Hanem főképp a Lukácsban túlnyomóan kommunista, bennem túlnyomóan anarchista hajlandóságai. Ez némiképp a munkánk különbségével is összefügg ugyan, de mégsem azzal függ össze egészen. »Mozgás« a számára csak a proletariátusban van, éspedig valamifajta szorosban az ökonómia köré összpontosuló mozgás; a polgárságban csak azt emeli ki, ami szilárd, legalábbis eltökélten virágzó, Hegelig. [...] Röviden: Lukács, hogy úgy mondjam, csak rendíthetetlen pályán mozgó és összezárt testekben gondolkodik; a szemében belőlük származik a dialektika. Nincs »érzéke« az iránt, ami föllazul, ami történetfilozófiaiilag nem mintegy szigorúan közvetített. – Amiért is a »totalitással« estem alaposan neki. A totalitásban mint most proletár módon történő valamiben a tulajdon tanítása szerint ott van minden, ami *nem* volt százszázalékosan hamis a múlt vagy a múltak (az antik, feudális vagy kapitalista múlt) tudatában. Azaz mindenekelőtt az ott inadekvátan megfogalmazódó »tartalmak«, mindezenekelőtt a természet effajta tartalmi. Másfelől ő is elismeri, sőt, éppen hogy hangsúlyozza is, hogy a mostani munka szűkös, sok mindent elmulaszt és sok minden későbbre kell tartogatnia (a belletrisztika most kerül csak, Sztálin egy direktíváját követően, a forradalom látóterébe). Azt mondtam Lukácsnak, ez az egymásután nagyon is a munkamegosztás mint olyan benyomását kelti, mi több, van benne valami szociáldemokrata, ami rosszul passzol a totalitáshoz. [...] Egy szó, mint száz, szó sincs arról, amitől félttem, hogy tudniillik Lukács a fáktól már nem látja rendesen az erdőt. De a madarakat, állatokat, a levegőt a fák közt, az erdőszel láróját teljességgel anarchiamentes és szorosra fogottan a közelire függesztett tekintete nem érzékeli.”¹⁶ Az „ennyi megtartott közelség” azonban kényszerűen szertefoszlik; „[s] ajnos Lukácsnak épp most néhány napra el kellett utaznia” – írja a levélben Bloch –, a néhány nap kényszerűen két évtizednyire nyúlt, és a földrajzi elszigeteltségen túl szigeteléseként ketjük, Bloch és Lukács közé ékelődött (nem csak, de nem épp mellékesen) az örökség, az illuzórikusnak bizonyult esélyek és még mindig kergetett illúziók meg a forradalmi elkötelezettségből fakadó hermeneutikai kötelezettségek összes problémáját magával görgető ún. expresszionizmusvita. Amelyben Bloch a „montázs” mellett tört lándzsát (esik szó a levelekben a dologról), Lukács meg megpróbált elméleti érveket keresni ellenszenvéhez minden iránt, ami a szemében az „objektív összefüggések” szétesése fölött érzett kaján örömmre hajazott.¹⁷ A dolognak persze voltak előzményei, voltak már ifjúkori barátságuk idején is, csak

épp szépen megfértek a differenciáknak abban a természetvédelmi parkjában, amelyre az itt szereplő egyik Bloch levél is utal.¹⁸ Mert noha a művészet mindkettejük szemében az volt, aminek a klasszikus idealizmus esztétikai gondolkodása tartotta, a filozófia organonja, vagy több is, mert azt is a tudunkra képes adni, amire a filozófia csak dadogva célozgatni tud, Blochban mintha eredendően kevésbé munkált volna a forma hatalmát fenyegető veszély ébresztette aggodalom, talán mert eredendően kicsit rosszallóan tekintett erre a hatalomra, a művészet (általa is, Lukács által is használt terminussal) luciferikusságára. „Művészet néki – írja 1912-ben Blochról a Lukácsal folytatott beszélgetésüket „örült fejfájással” hallgató Lesznai Anna, aki azért odafigyelt arra, mi hangzik el – időnek előtti vétkes megállás, megalkuvás. Lukácsnak ellenteremtés, luciferi, mert ellenszegül. Blochnál, mert lanyhán megáll istennel szemben.”¹⁹ Aminek fonákján vagy éppen színén, Bloch fogékonyabb volt Lukácsnál a „formabontásban” rejlő erényekre; „..., mint Lukács mondta – olvasható *Az utópia szellemében* –, a modern építésznek Michelangelo tehetsége is épp csak ahhoz volna elegendő, hogy egy szépre sikeredett asztalt fölvázoljon. Ám most ehhez a mondatához még hozzáfűzendő, hogy ezzel szemben, ahogy a gyermekek és a parasztok mindig is tették, korunk különös levegőjében alkotásokat, műszerűtlen, stílustalan, kifejezéssel terhes és titkokat rejtő alkotásokat hozhat létre a szükségét szenvedő, az élet fáradalmai szorongatta dilettáns is, noha ügyessége a legkisebb régi mesterével sem vetekedhetik, alkotásokat, melyekben nincs semmi a mives középszerűség vagy akár az úgynevezett műélvezet *objet d'art*-jaiból.”²⁰ Persze, a valaha volt vagy talán eredendő differenciák, amelyek miatt Bloch már *A regény elméletének* olvastakor némi iróniával szemlélte az esztéta Lukácsban (szerinte) rejlő Petrus Ramust, „aki még egy mondat szótagszámát és természetes szórendjét is reállogikai viszonyok tükröképeként, titkosírásaiként határozta meg”,²¹ nem magukban és maguktól váltak, ahogy Lukács látta (utóbb) a dolgot, „egymástól elváló utakká” – ahhoz kellett, hogy Bloch a náci hatalomátvétel után Zürichben, Bécsen, Párizson keresztül előbb Prágába, majd az Egyesült Államokba keveredjen, Lukács meg Moszkvába, és ezzel egy sajátos problematikába és sajátos vitákba, és mindenképp: elszigeteltségbe (még ha magát a moszkvai Marx–Engels-Intézetet Lukács „boldog sziget”-ként emlegette is).²² Ahogy egyébként nemcsak máshol éltek emigrációban, de az emigrációból máshová is térnek vissza, nemcsak fölrajzi értelemben, és nem csak amiatt, hogy Blochból egyetemi tanár lesz, Lukács meg az egyetemi tanárságon kívül néhány, inkább csak dekoratív politikai funkciót is viselni kénytelen: Németország keleti felében másképp vannak leosztva a kultúrpolitikai kártyák, mint Magyarországon (aminek következtében *máshová érkezik vissza* a Goethéről, Heinérről, Büchnerről vagy Thomas Mannról érkező *Lukács is*, aki az Aufbau-Verlagban biztos kiadójára talál, mint a népi írókról és,

mondjuk, Molnár Ferencről szóló tanulmányok szerzője, akinek pártja a Felelet-vitával kedveskedik). Mindenesetre Bloch, bármennyit is zsörtölődött a 30-as évek Lukácsának „öreges iskolamesteri” manírja-in²³ (vagy azon az „egyfajta szociologizmus”-on „vagy minek is nevezem”-en, amit *Az ész trónfosztásának* is fölró),²⁴ már Lipcsébe érkeztek az *egyidejűség szépségét* véli felfedezni pályájuk kanyarutalait, 1955-ben pedig így ír: „[k]edves öreg barátom, a viszonyok inkább és igazabban rendelkeznek egymás mellé bennünket, mint az az (aligha általam kezdeményezett) elidegenülés éveiben nekünk magunknak sikerült. Csaknem ugyanazok az ellenségeink, és, amennyire látom, csaknem ugyanazok a barátaink, tanítványaink, »híveink«. Kettőnk együtt tartanak számon úgy, mint akik a legfélreérthetettebbül teszik láthatóvá az értelmiség számára a marxizmus színvonallasságát és perspektíváit, tudásbeli gazdagságát és humanitását”. Lukács válaszában, de a korábbi leveleknek a hangvételéből is úgy tűnik, rá, Lukácsra mindképpen áll, hogy a viszonyok inkább rendelkeztek egy kalap alá Blochkal, mint neki magának sikerült, bár annyit azért megenged ő is, hogy rábólinthat arra, amit a másik „tevékenységünk összetartozásáról, tevékenységünk hatásának párhuzamosságáról stb.” írt. De még tíz évvel később is elsősre így fogalmaz születésnapüdvöztetésében: „Kedves Ernst, tekintve, hogyan alakult mára a viszonyunk, nem érzem könnyűnek a születésnapüdvöztet megfogalmazását. Óhatatlanul konvencionálisra kellene, hogy sikeredjék, legyen bár stilisztikailag mégoly keresett. Hisz fejlődésünk vonala már jó ideje olyannyira divergál, hogy egyikőnk számára sem tartogat semmit foglalkozni vagy akár csak vitázni is a másikkal.”²⁵ A levél fennmaradt fogalmazványát idéztem – az idézet utolsó mondatát Lukács végül törölte. Mondtam, sajátos aszimmetriáról árulkodtak barátságukban már a ’910-es évek Bloch-levelei is, és ez a aszimmetria nem tűnt el a késői levelezésből sem – hogy *mire vall*, arról persze az olvasó tiszte dönteni, aki most beleolvashat a levelekbe; az előszó feladata csak annyi volt, hogy a háttérről tájékoztasson valamelyest. De annyit talán az előszó is megkockáztathat, hogy az itt közölt levelek egy filozófusbarátság történetének utolsó felvonását ábrázolják, amely történet az olvasó (legalábbis az előszó szerzőjének) bánatára nem ér boldog véget. (A lényegét tekintve a nem különösebben meleg hangú születésnapüdvöztetés az utolsó levelek, az Angela Davis ügyében váltott pár levél: afféle utójáték.) És egyebek közt arról szólnak, milyen nehéz volt Lukácsnak a hidegháború süketeszobájából kikecmeregnie (vagy másképp: mekkora utat kellett megtenni negyvenkilenc-ötvenvalahányas önmagától *Az esztétikum sajátosságáig*), vagy hogy mennyire rosszul érezte önmagát. Hacsak azt a bizonyos mondatot („Hisz fejlődésünk vonala már jó ideje olyannyira divergál, hogy egyikőnk számára sem tartogat semmit foglalkozni vagy akár csak vitázni is a másikkal”) a levél végső változatából nem az a

sejtés törölte vele, hogy tartozik még magának eggyel s mással, amiről odáig (ezért vagy azért, most mindegy) odáig jobbra hallgatott: a sztálinizmussal való számot vetéssel, a marxizmus esélyeinek újrágondolásával, effélékkel.

Mesterházi Miklós

*

*Ernst Bloch és Lukács György levelei 1948-1971*²⁶

1. Ernst Bloch Lukács Györgynek [autográf]
69 Vassal Lane, Cambridge, Mass., USA, 1948. május 16.²⁷

Kedves Djoury,

jócskán tovább hömpölygött az a folyó, amelybe nem lehet kétszer belelépni, amióta utoljára írtunk egymásnak. Úgy hallom, tanszéked van Budapesten. És a közös tudomány jegyében érdekelne: szándékodban áll-e ott maradni? Néhány hónappal ezelőtt nyilvános rendes filozófiaprofesszori meghívást kaptam Lipcséből, röviddel ezelőtt pedig hasonló meghívást Berlinből. (Lipcsét szándékozom előnyben részesíteni.)²⁸ Kezdeti aggodalmam, hogy vajon nem fog-e túlságosan elvonni a tanítás a kéziratokon való munkálkodástól, azóta eloszlott. Szívesen megtudnék valamit a terveidről. Megismerkedtem újabb irodalomtörténeti munkáiddal; sajnos a *Gottfried Kellerrel*²⁹ még nem. A legtöbbet a Hölderlin-tanulmányból³⁰ tanultam. A *Goethe* kevésbé volt a kedvemre (különösen nem pl. adalékod a *Marienbadi elégia* hermeneutikájához). Nagyon megilletődtem azon, az egyidejűség szépsége miatt, hogy egy Hegel-könyvet jelentetsz meg az Oprechtnél.³¹ Épp most nyomják az Akademie-Verlagnál egy Hegelről szóló könyvemet (*A megismerés iskolája. Hegel-magyarázatok*).³² 800 oldalas kommentár a hegeli filozófia minden részéhez. Ez az egyidejűség kapóra jön. Nagyon kíváncsi vagyok a könyvedre, a termékeny különbségeknek éppúgy örülni fogok, mint a megjósolható érintkezéseknek.

A legjobbakat neked és Gertrúdnak, Karolától³³ is
a Te Ernsted

*

2. Ernst Bloch Lukács Györgynek [A Lipcsei Egyetem Filozófiai Intézetének levélpapírján, autográf]
(10 b) Leipzig C 1, Ritterstrasse 16/22, A lépcső, [19]49. május 18.

Kedves Djoury,
 egy hete itt vagyok. Átvettem a filozófiai tanszéket; sok a munka,
 de úgy tűnik, jól indulnak a dolgok. Remélem, utolér ez a levél, és jó
 szomszédságnak nézünk elébe. Többet majd akkor, ha jelzed, meg-
 érkezett a levél.

Szívből üdvözöl
 a Te Ernsted

*

3. Ernst Bloch Lukács Györgynek [A Lipcsei Egyetem Filozófiai In-
 tétézetének levélpapírján, gépirat, autográf javításokkal]
 (10 b) Leipzig C 1, Ritterstrasse 16/22, A lépcső, [19]49. szeptember 6.

Kedves Djoury,
 nagy öröm volt viszontlátni és in such high spirits viszontlátni
 Téged. Egy barátom, az itteni romanista Werner Krauss³⁴ és én, né-
 hány elvtárrsal az itteni egyetemről, az újkortörténész Markovval,³⁵
 az etnológus Lipsszel,³⁶ az államjogász Polackkal³⁷ és még néhány
 emberrel azt tervezzük, október végén megjelentetünk egy folyóiratot
Adalékok a tudományos szocializmushoz címmel.³⁸ A folyóiratot a
 Rütten és Loening fogja kiadni a Brandenburgi Állami Kiadó keretében,
 ugyanabban a kiállításban, mint amilyen a *Sinn und Form*, negyed-
 évente. Az engedély már megvan, éspedig a legmagasabb helyről.
 Az a megbízatásom, hogy megkérjelek, mindjárt az első számba küldj
 valamilyen, lehetőleg módszertani természetű kontribúciót. Én arra a
 tanulságos álszentségre fogok részletesebben kitérni, a bűnnek az
 erény előtt lerótt hódolatára, melyet Max Weber és mások tanúsítottak
 annak idején, amikor a materialista történetfelfogást elfogadták, sőt
 ünnepelték mint „munkahipotézist”. Ha túl rövid volna a számodra az
 idő, akkor persze egy rövidebb dolgozatot is köszönettel vennénk
 tőled, és beérnénk vele.

Én magam nem kell, hogy biztosítsalak afelől, mennyire megörven-
 dettet, hogy ebben a nagyon is megfelelő formában megint egymásra
 találunk. Kérlek, postafordultával válaszolj, esetleg táviratozz.

Szívélyes üdvözlettel neked is, Gertrúdnak is,
 Ernst

*

4. Lukács György Ernst Blochnak [gépirat, másodpéldány]³⁹
[Budapest,] 1949. szeptember 29.

Kedves Ernst,
számomra is nagy öröm volt Téged ennyi idő után frissnek és aktívnak viszontlátni.

Ami a cikket illeti, ahogy megjósoltad, lehetetlen hamarjában írnom valamit. Viszont küldhetek neked egy fejezetet az Aufbau kiadónál megjelenő könyvemből, az *Existentialismus oder Marxismusból*.⁴⁰ Önálló írásról van szó, nem előfeltételezi a könyv ismeretét, mégis jó volna egy jegyzetben utalni rá, hogy része egy nagyobb összefüggésnek. A címe: *Lenin ismeretelmélete és a modern filozófia problémái*. Jövő hét elején megküldöm neked a kéziratot.⁴¹

A közeli viszontlátás reményében
üdvözlünk mind a ketten mind a kettőtöket⁴²

*

5. Ernst Bloch Lukács Györgynek [autográf]
Leipzig W 31., Wilhelm-Wild-Str., [19]49. november 4.

Kedves Djoury,
a kéziratod rendben megérkezett, és már Berlinben is van. Minthogy az 1. számnak lehetőleg már decemberben ki kellene jönnie, sajnos aligha megoldható, hogy korrigálásra megküldjük neked. Elintézhetenék mi a dolgot, Krauss vagy én? Ha netán *nem* értenél egyet ezzel, kérlek, táviratozz. De akkor nem tudom, időben visszaérkezik-e fontos kontribúciód az 1. számhoz. Márpedig mégiscsak szerepelned kellene benne.

Undorral olvastam a playboy W. Harich ellened intézett pimaszságait.⁴³ A kezére kell csapni a csibésznek. Az újságból tudtam meg: patriae serviendo épp Rómában vagy. Amikor valaha együtt voltunk Itáliában, long ago, Ravennában és Firenzében, sok minden festett másképp bennünk is, odakinn is. Three cheers for the difference.

Szívből üdvözlünk Téged és Gertrúdot,
a Ti Ernstetek

*

6. Ernst Bloch Lukács Györgynek [A Lipcsei Egyetem Filozófiai Intézetének levélpapírján, gépirat, autográf javításokkal]
Leipzig C 1, Petersteinweg 2. (Járásbíróság), [19]52. szeptember 24.

Kedves Georg,
mi itt az NDK-ban egy filozófiai folyóirat megjelentetésén ügykö-

dünk. A címe: Deutsche Zeitschrift für philosophische Wissenschaft.⁴⁴ Megjelenés: negyedévente. A terjedelem: 5-6 ív. A cikkeket egy vitarovat követi, utána fordítások a Szovjetunió, a népi demokráciák, Kína marxista–leninista irodalmából, de a franciából, angoltól, olasztól is. Utána: kritikák és könyvismertetések. A főszerkesztő én vagyok, Wolfgang Harich⁴⁵ és a szerkesztőségi titkár Schrickel támogatásával. Magától értetődik, a Kurt Hager⁴⁶ képviselte párt az ügy mellett áll.

Az első szám az én egy tanulmányomon (*A lehetőség kategóriájáról*) kívül tartalmazza majd Klaus⁴⁷ (Jéna) egy logikai-matematikai és Mende⁴⁸ (Halle) egy filozófiatörténeti tanulmányát, tartalmaz egy nyelvfilozófiai tanulmányt Albrechtől⁴⁹ (Rostock) és továbbiakat is.

És most hadd tegyek eleget a feladatomnak, és hadd kérjelek meg Téged a rendszeres együttműködésre.⁵⁰ Ha túl elfoglalt volnál ahhoz, hogy hamarjában új cikket írjál számunkra, küldhetnél talán olyan filozófiai kéziratokat is, amelyek csak magyarul jelentek meg.

Kérek, ez esetben válaszolj, éspedig, mivel a dolog sürgős és neked is érdekedben áll, lekötelező gyorsasággal.

A rendes körülmények között idéetlen kérést, hogy volnál szíves egyáltalán válaszolni, alá kell húznom, mert eddig soha semmilyen válasz nem érkezett. Föl kell tételezmem, hogy nem kaptad meg a Hegel-könyvemét és legutóbb az Avicennának szentelt kis írást⁵¹ sem. Az előző félévben tartott esztétikai szemináriumom haladó marxista diákjainak írása sem provokált választ.⁵² Hogy nem vagy szenvedélyes levélíró, azt még a régmúltból tudom. Az sem titok előttem, hogy éppenséggel nincsen már szükségünk a különbségek természetvédelmi parkjára.⁵³ De tekintve kettőnk közös pozícióját, meggyőződését, a munkánk közös irányát, a csaknem rejtelmes hallgatás sem üdvösnek nem tűnik, sem tanácsolhatónak

Amiért is az új folyóirat szerkesztősége várja baráti jelentkezésedet. Ha valahogy megoldható, egy mellékelt kézirat társaságában.

Baráti üdvözléssel a Te
Ernst Blochod

*

7. Lukács György Ernst Blochnak [gépirat, másodpéldány]⁵⁴
Budapest, 1952. október 13.

Kedves Ernst,

a filozófiai folyóiratot illetően már hetek óta levelezésben állok Wolfgang Harich elvtárssal. A javaslatom úgy szólt, hogy *Az ész trónfosztása* című új könyvem második és harmadik fejezete (Schelling, Schopenhauer, Kierkagaard és Nietzsche) jelenjék meg ott mutatóványként. A kéziratok ott vannak Harichnál.

A válaszaim elmaradásának kérdésében, ezt nyíltan be kell vallanom, tökéletesen igazad van. Hogy minden egyes esetben sajátos okaim voltak, mit sem számít, de azért fölsorolom őket. Az *Avicenna* esetében egyszerűen nem tudtam, hogy tőled kaptam a könyvet, mert már jóval régebben megrendeltem a Rütten és Loeningtől. Nagy élvezettel olvastam, és sokat tanultam belőle; ebben az anyagban nagyon kevésbé vagyok járatos.

Hegel esetében úgy gondoltam, amúgy is világos képet alkottál magadnak nézeteltéréseinkről ebben a kérdésben. Hiszen a könyvedben az én Hegelről írt munkámat pontosan arról az álláspontból bírálod, amely a hegeli örökség általad nyújtott interpretációját meghatározza.⁵⁵ És azt hiszem, magad is tudod, hogy bírálatod nem győzött meg. Változatlanul azon a nézeten vagyok, hogy az eleven hegeli örökség épp abban rejlik, ami Hegelből kritikailag feldogozva fölordódott a marxizmusban. Hogy a marxizmus fejlődése nem zárult le teljesen, az igaz. De mélyen meg vagyok győződve arról, hogy ez nem azokra a problémákra vonatkozik, amelyeket Te mint ilyeneket vonsz be. Itt elsősorban a vallás kérdésére gondolok. A materialista dialektikával a művészet-vallás-filozófia triász filozófiai tündöklése véget ér. A dialektikus visszatükrözés-elmélet éles ellentétben Hegellel tudomány és művészet filozófiai egyenértékűségét teremti meg. A vallást Marx és Lenin végleg oda helyezték, amely hely őt az emberiség fejlődésében objektíve megilleti. Hegel ebben a tekintetben – az idealista triásztól eltekintve is – lezárása annak a fejlődésnek, amely a német felvilágosodással veszi kezdetét: a kísérletnek a keresztény vallás filozófiai igazolására, „racionális magvának” kimunkálására. Ez a törekvés azonban polgári álláspontból nézve is elkésett lezárás. A haladó polgárság legfőljebb abban a keresett és erőszakolt értelemben tud vele mit kezdeni, ahogy azt Heine és Bruno Bauer tették: hogy megkonstruáltak egy ezoterikus ateista Hegelt. A reakciós burzsoázia ezzel szemben azt a szubjektivisztikus-irracionalisztikus utat járja, amelyet először Schleiermacher választott magának. A dialektikus materializmus megszületése azonban itt egy minőségileg új kérdésfelvetést teremt, és Hegel ebben még előfutárként sem jön számításba.

Hogy a tanítványaid levelére nem válaszoltam, az azért volt, mert – szégyenkeztem. Évek óta szeretnék végre az esztétikára koncentrálni, a valóság azonban úgy munkálkodik, ahogy azt egy fiatalkori cikkemben leírtam: „valami mindig zavaróan közbejön”.⁵⁶ Remélem, *Az ész trónfosztásán* rövid időn belül túl leszek. Utána végre, ebben reménykedem, az Esztétika kerül sorra. Kérlek, a tanítványaidnak add át üdvözlömetet.

Mindketten szívélyesen üdvözlünk mindkettőtöket,
a régi barátsággal⁵⁷

8. Ernst Bloch Lukács Györgynek [A Lipcsei Egyetem Filozófiai Intézetének levélpapírján, gépirat]

Leipzig C 1, Petersteinweg 2. (Járásbíróság), [19]52. október 27.

Kedves Georg,

köszönöm a leveled. Tehát mégiscsak úgy áll a dolog, ahogy gondoltam, és a hallgatásodnak nincs semmi komoly oka. Levélváltásodról Wolfgang Harichhal persze pontosan tudtam. Köszönöm a kéziratot. Amit Schellingről küdtél, magától értetődően az 1953 januárjában kihozandó első számban fog megjelenni. És hasonlóképp méltó helyen fog folyamatosan megjelenni a többi írásod is.

Ami a leveledben Hegelről és a vallásról írtakat illeti, nos – hogy Téged idézzelek – nem itt a helye, hogy ezeket a kérdéseket akár csak jelzésszerűen is taglaljam. Úgy értem, a levél nem az a hely; ehhez hosszú és bonyolult beszélgetésbe kellene merülnünk. Ennek a beszélgetésnek az időpontja egyben jó alkalom, hogy rátérjek a levél fő tárgyára, nevezetesen arra a nagyobb szabású „filozófiai kongresszusra”, amelyre 1953 februárjában kerítünk sort Lipcsében. A kongresszus ahhoz a korábbi jénai konferenciához⁵⁸ kapcsolódik, ahol, mint emlékszel, a logika és dialektika kérdései tárgyaltak. A kongresszusi meghívások felől az én filozófiai intézetem gondoskodik a lipcsei egyetem nevében. A kongresszus témája: „A német filozófia nemzeti öröksége”. Négy nagyelőadás lesz. Ezeket vita követi. A kongresszus időtartama: 3 nap; Lipcsében tartjuk, 1953. február 27-én, 28-án és március 1-én, tehát pénteken, szombaton és vasárnap. Az előadások sorrendje:

1) A német filozófia áttekintése Leibnizcel, Kanttal, Hegellel és Marxszal mint fő pontokkal. – Ezt az előadást szeretném én magamra vállalni.⁵⁹

Ezt követi egy Kantról szóló előadás. Itt Wolfgang Harichra gondoltunk, aki Berlinben Kantról ad elő, és bizonyos mértékig mind érdekes tehetsége, mind pedig szorgalma garancia rá, hogy jól megoldja a feladatát. A záró előadást Marxról Dr. Gropp professzor⁶⁰ tartja majd, az itteni intézetben ő képviseli a dialektikus materializmust. Ez végképp megnyugtathatja az embert; a dolog kifogástalan lesz, és mentes mindennemű sematizmustól. A fő dolgokat illetően marad a Hegel-előadás. A berlini filozófiai bizottságban mindannyian egy véleményen voltunk, hogy tudniillik Téged kérjünk föl az előadásra, és én kaptam a feladatot – és kevés feladat van, amelynek szívesebben tennék eleget – hogy ezt a kérést továbbítsam neked. A fölmerülő formalításokat Kurt Hager professzor Berlinben elintézi.

Hát ennyi volt mára, és kérek, légy szíves, válaszolj mihamarabb, és, mint remélem is, beleegyezőleg.

A régi barátsággal szívélyesen üdvözlő a Te
Ernsted

9. Lukács György Ernst Blochnak [gépirat, másodpéldány]⁶¹
[Budapest,] 1952. november 18.

Kedves Ernst,

bocsájtssd meg, hogy október 27-i leveledre csak ma válaszolok. De épp most vagyok *Az ész trónfosztása* „célegyenesében”, és öntudatlanul is igyekszem minden másról megfeledkezni.

Sajnos, a kongresszust illetően csak negatív választ adhatok, és pedig két okból. A február már az egyetemi előadások hónapja. A békemozgalom stb. miatt amúgy is hagynom kell, hogy kiessék néhány óra; teljesen szétzüllesztené a hallgatóságot, ha a félév során gyakrabban elutaznék. Másodszor – és ez a fő dolog – a Hegel-könyvemet 1938-ban lezártam, és azóta nem foglalkoztam ezzel az egész kérdéskomplexummal. Minthogy *Az ész trónfosztásának* befejeztével energikusan neki szeretnék látni annak, hogy végre tető alá hozzam az Esztétikát, képtelen vagyok erre a témára koncentrálni, egyszerűen csak elmesélnem pedig, ami a Hegel-könyvemben áll, nem érdemes egy ilyen konferencián, már csak azért sem, mert hisz az a munka a *Fenomenológiával* zárul.

A régi barátsággal, szívből üdvözöl⁶²

*

10. Lukács György Ernst Blochnak [gépirat, másodpéldány]⁶³
[Budapest,] 1953. november 18.

Kedves Ernst!

Azért írok, mert sajnos nem tudok eljönni a Béketanács-ülésre. Az operációból ugyan valamelyest fölgyógyultam, és már némiképp munkaképes is vagyok, de az utolsó pillanatban közbejött egy kis komplikáció, úgyhogy az orvosok megtiltották nekem a bécsi utazást.

Kapcsolatunk nem igazán a levelezésre van berendezkedve. Ennek a hagyománynak megfelelően Gertrúd levelére nem is válaszoltál. Ez alkalommal egy tárgyilag fontos ügyben írok neked. Akademiánk társadalomtudományi szekciója elhatározta, hogy megjelentet egy esztétikai évkönyvet.⁶⁴ Az évkönyv kevésbé az esztétika általános filozófiai kérdéseivel (a visszatükrözés elmélete stb.) foglalkozni; erre a célra ott a filozófiai évkönyvünk, amelyből már a második kötetet készítjük elő, és amelyben a különösség kategóriáját érintő vizsgálódásomat fogom megjelentetni.⁶⁵ Azoknak az esztétikai kérdéseknek a megoldása számára próbálunk fórumot teremteni, amelyekkel a filozófusok keveset foglalkoznak, mert túl távol állónak tartják őket az alapkérdésektől, és amelyeket az irodalom- és művészettörténészek is elhanyagolnak, mert a szemükben túl absztraktnak tűnnek. Egy köztes területről van tehát szó, egy intermundiumról filozófia és irodalom- és

művészettudomány között. Olyan problémák tárgyalatnának itt, mint a műfaj, a stílus kérdése, a művész viszonya a valósághoz stb., és pedig gyakran monografikus-esszéisztikus formában, amennyiben műfaji problémák egy-egy művész vagy egy-egy korszak apropóján volnának tanulmányozandók. Komoly időszerűséggel rendelkező elméleti kérdéseket is tárgyalni kellene, és ebben a formában kellene tárgyalni. Azt reméljük, hogy – ha sikerül egy tisztességes kötetet kiadni – az ilyesfajta elméleti kérdések megoldásával segítségére lehetünk az irodalmi és művészeti fejlődésnek is.

Ez után a bevezető után rátérek betegségem miatt elszalasztott beszélgetésünk voltaképpeni témájára. Az évkönyv szerkesztősege nagyon szeretné, ha írnál egy esszét a konfliktus problémájáról. Neked főleg mondanom, hogy ebben a kérdésben a legnagyobb zűrzavar uralkodik nemzetközileg. Hogy a Szovjetunióban éveken át nem is csak uralkodhatott az úgynevezett konfliktusmentes dráma, hanem ez a butaság még „elmélet” rangjára is emelkedett, félreérthetetlen jele ennek a zűrzavarnak. És ez idáig kevés olyasmit olvastam, amiből az derülne ki, hogy elméletileg tisztázódott volna ez a zűrzavar. Abszolúte nincsenek tisztában az emberek a valóság ellentmondásokban való mozgásának művészeti jelentőségével, és ennek megfelelően nagyon kevesen értik, mi is az esztétika konzekvenciája annak, hogy a szocializmusban megszűnik ennek a mozgásnak az antagonisztikus karaktere. Arról nem is szólva, hogy akik erről beszélnek, a dolgot úgy képzelik el maguknak, mintha a szocializmus varázsvesszejének az érintése az antagonizmust egy csapásra eltüntetné a világból. Ez az oka, miért is képzelik a szocialista realizmust konfliktusmentesnek. (Ha most eltekintünk a bürokraták gyakorlati szempontból nem lényegtelen igyekezetétől, hogy minden kellemetlen ellentmondást álkonfliktusnak bélyegezzenek.) De mindezt éppoly jól tudod, mint jómagam. Ezért úgy hiszem, nem kell taglalnom előtted, milyen nagy gyakorlati jelentősége volna egy ilyen cikknek, és hogy szerzőnek épp Te volnál a legrátermettebb.

Ami a dolog gyakorlati oldalát illeti, a terjedelemre nézve nem szabnánk neked korlátokat; azt hiszem, a feladat 2-3 nyomdai íven megoldható, de ez csak az én előérzetem, nem kell terjedelmi megkötésnek vened. A határidő 1954 márciusának vége volna; hiszen a cikket még le kell fordíttatnunk magyarra, és szeretnénk az évkönyvvel ősszel kijönni. Kérlek, szóban vagy írásban tudasd a véleményedet erről az ajánlatról Andics elvtársnővel, aki ezt a levelet átadja neked.

Gertrúd is, én is szívből üdvözlünk téged, Ruth-ot és Titit,⁶⁶ és nagyon sajnáljuk, hogy ez alkalommal nem sikerült személyesen is találkozunk. Remélhetőleg hamarosan adódik alkalom a találkozásra.

Szívélyes üdvözlettel

a Te Georgod⁶⁷

11. Ernst Bloch Lukácsnak [gépirat]
Leipzig W 31, Wilhelm-Wild-Strasse 78., [19]54. június 25.

Kedves Georg,

köszönöm, hogy eljuttattad hozzám *Az ész trónfosztását*. Jókor született könyv, amennyiben az imperialista filozofálást annak fáradhatatlan kritikájával együtt táalja, vagyis megmenekszik attól a veszélytől, hogy magában kínálja föl a méreganyagot.

Ami újfent föltűnt nekem, az egyfajta szociologizmus vagy minek is nevezzem. Teszem azt, a 166. oldalon.⁶⁸ Mit érdekelte a szellemi arisztokrata és reakciós patrícius Schopenhauert a polgári osztály magatehetetlensége? És főleg: kimeríthetők-e ilyesmivel a pesszimizmus *filozófiai* problémái, akár mint látszatproblémák?⁶⁹ Az is föltűnő, ahogy postnumerando és alaposan eltúlozva bepótolni igyekszel, amit Schellingnek címzett sértéseiből Hegel kimondatlanul hagyott. Egyenes út vezetne az „intellektuális szemlélettől” Hitlerhez? Three cheers for the little difference. És nem kap-e ettől fölöttebb oda nem illő ragyogást Hitler zászlaja, jobban mondva reterátja?

Biztos okod van rá, hogy harcomat, mondjuk, az újhegelianizmus ellen, említetlenül hagyta. Mint azt Gropp perében is megmutattam,⁷⁰ nem fogom a dolgot semmi hasonlóval megtorolni.

Szívélyes üdvözzel

Ernst

*

12. Ernst Bloch Lukács Györgynek [autográf]
Leipzig W 31, Wilhelm-Wild-Strasse 78., [19]55. június 11.

Kedves Djoury,

szerettem volna alighogy Weimarban elbúcsúztunk egymástól,⁷¹ pár szívből jövő sort írni. Közbejött egy (a logisztika ottani túlkapásai ellen való harccal összekapcsolódott) hosszabb lengyelországi utazás egy delegációval, a félélvzárás, vizsgáztatás.

Most, hogy elővettem a tollat, olvasom mesteri esszédet az *Aufbauban A játékosságról és ami mögötte van*.⁷² Megvéded benne Mannt önmagától, és talán Th. Adorno-Wiesengrund sugalmazásaitól is. De épp, midőn oly régi és most újjászületett barátságunk tollat ragadt volna, aggodalom tölt el, és meglep, milyen izoláltan (még erőtlen is a kifejezés) és torzan él benned, amit én írtam. Egy mondatot idézel 1934-es könyvemből,⁷³ azt is teljesen elszigetelt formában, és a tetejében egy kalap alatt a fasiszta Benn-nel. Hogy ez utóbbi momentumot elviseljem, erős szükségem van újra megpecsételt barátságunkra; és az el is viseli valóban ennek a, mondjuk úgy, lapszusnak a teherpróbáját. De hogy mennyire hiányzik az idézet mellől az összefüggés,

amelyre pedig egyebekben oly nagy súlyt szoktál fektetni, s joggal, azt jelzi az a szemrehányás is, melyet a folytatásban a szubjektivista kártyavárépítőknél címez (tehát szemmel láthatólag nekem is, ahogy a képem benned él): hogy ugyanis kiveszett volna körükben a látóhatárt az eljövendő kedvéért fürkésző pillantás. Nem kell hozzátennem, hogy ez utóbbi több kevesebb szerencsével, de hosszú ideje legfőbb ügyem. És a „szubjektivitas”? Hisz a „montázst” a foszlányokban idézett 1934-es *Korunk öröksége* is egyedül azért igenelte és emelte ki, mert az, ha egyszer „megrepedt a felszín lakkozása”, adandó esetben képes objektíve fölismerhetővé tenni addig észrevétlenül keresztirányú összefüggéseket az objektív valóságban. De túl ezen a tárgyi korrektúrára: lehangol, hogy a rólam alkotott filozófiai kép csak mint „expresszionista” vagy a „jól ápolt polgáriasság” ellen fordul valami tűnik megragadni benned. Ami még csak nem is pars pro toto, még akkor sem, ha az ilyesmi módszertani segédeszköz a mesteri esszében.

Kedves öreg barátom, a viszonyok inkább és igazabban rendelkeznek egymás mellé bennünket, mint az az (aligha általam kezdeményezett) elidegenülés éveiben nekünk magunknak sikerült. Csaknem ugyanazok az ellenségeink, és, amennyire látom, csaknem ugyanazok a barátaink, tanítványaink, „híveink”. Kettőnként együtt tartanak számon úgy, mint akik a legfélreérthetlenebbül teszik láthatóvá az értelmiség számára a marxizmus színvonalasságát és perspektíváit, tudásbeli gazdagságát és humanitását. Lengyelországban ez most döbbenetes formában mutatkozott meg. És minden tárgyi differenciával egyetemben is, azt hiszem, egyfajta új egység adódik közöttünk: az anticipáció pártos problématerülete.

Amiért is azt hiszem: a továbbiakban is magunkra fogunk lelni a másokban, és mint efemerré vált partikularitásokban vitatkozni is fogunk.

Úgyhogy szívélyes üdvözetem háztól házig (vagy ahogy Th. Mann szokta írni: vártól várig) neked és Gertrúdnak a Ti

Ernstetek

*

13. Lukács György Ernst Blochnak [gépirat, másodpéldány]⁷⁴
[Budapest,] 1955. június 19.

Kedves Ernst,
mindenekelőtt a leveled végére szeretnék válaszolni. Természetesen rábólintok mindenre, amit tevékenységünk összetartozásáról, tevékenységünk hatásának párhuzamosságáról stb. írsz. Sokkal többről van itt szó, mint ifjúkori, ugyancsak párhuzamos tevékenységünk idején. Most fontos történelmi körülmények határozzák meg ezt az összetartozást. Olyasmik, mint világnézetünk jelen állapota és konkretizálásának aktuális feladatai; Németország jelen állapota,

mindenekelőtt az NDK és Nyugat-Németország kapcsolata ideológiai téren, a harc az egységes demokratikus német kultúráért stb.

Ez persze nem zárja ki a – némelykor jelentős – differenciákat fontos kérdésekben. Magad a Hegel-könyvedben, de születésnap gratulációdban is,⁷⁵ nyíltan szóba is hoztad ezeket a differenciákat, fenntartásaidat a művemmel szemben, bizonyos nézeteim elutasítását. Amit teljesen helyesnek tartok – és megérted, hogy nekem is vannak fenntartásaim pl. Hegel-könyved bizonyos értelmezéseivel szemben.

Az új Mann-cikk fejtegetéseiben persze nem pusztán erről a kérdésről van szó. Mindkettőnknek hosszú utat kellett megtennie, míg eljutott odáig, ahol most áll. Ennek az útnak az egyes szakaszai kinyomtatott művek formájában hozzáférhetők a publikum számára, és ezek a művek – még ha ma részben vagy egészben meghaladottnak tekintjük is őket – a maguk idején bizonyos irányzatokat fejeztek ki gondolatilag. Ami azzal jár, hogy mindenkinek, aki ezekkel az elmúlt időkkel foglalkozik, szíve joga ezekre az írásokra mint kordokumentumokra hivatkozni, egyetérteni velük vagy elvetni őket. A régi írásaimat illető ismételt nyilvános és éles kritikám nem akadályozhatja meg, hogy *A regény elmélete* és *A Történelem és osztálytudat* föl ne bukkanjon újra és újra az irodalomban. Nem tudom persze, hogyan is állsz ma a *Korunk örökségével*. Természetesen elismerem, hogy montázsón Te – szubjektíve – valamiféle előremutató, perspektívikus elvet értettél. Én azonban azon a nézeten vagyok, hogy az ott kifejezésre jutó szemlélet a szürrealista perspektívátlanság filozófiailag legjobb megfogalmazása volt. Ebben a szellemben merítettem belőle néhány idézetet. Nem volt célom az egész komplexus megtárgyalása; az megtalálható akkori cikkemben, *A realizmusról van szóban*.⁷⁶ Ott – saját írásaim vonatkozásában – kifejtettem a szubjektív forradalmi szándék és objektív haladásellenesség dialektikáját is. A Benntől való elhatárolást egy mondattal megadtam. Ez, ha a *Játékos-ság* könyv alakban megjelenik, talán élesebbre fogalmazható. De nézetem szerint letagadhatatlan az éles ellentét az én realizmusfelfogásom és a Te montázselméleted között. (Születésnapomra írt üdvözlő soraidból úgy veszem ki, hogy ez a differencia máig fennáll.) Azt hiszem tehát, hogy ezekkel az idézetekkel és megjegyzésekkel nem mondtam föl a valódi szolidaritást közöttünk, hisz az, mint előzőleg mondtam, nem zárja ki fontos kérdésekben sem a differenciákat.

Holnap Helsinkibe utazom, utána pedig azonnal kórházba kell vonulnom egy kisebb operáció kedvéért. Fölhasználom tehát ezt az alkalmat arra, hogy megfogalmazzam legmelegebb szerencsekívánataimat hetvenedik születésnapod alkalmából, és hosszú és termékeny alkotókorszakot kívánjak neked.

Szívélyes üdvözlét Gertrúdtól neked, és mindkettőnkől Karolának is⁷⁷

14. Ernst Bloch Lukács Györgynek [; autográf]⁷⁸
Tübingen, [19]65. április 9.

(Lukács Györgynek a Luchterhand Kiadó szíves közreműködésével eljuttatva)

Kedves Djoury,

születésnapod természetesen, vagy ahogy oly szívesen mondogatod, természetszerűleg⁷⁹ meghatottsággal tölt el. Néhány hónap múlva én is elérem már ezt a kerek számot⁸⁰ („oft gerundet, nie geschlossen”, mondta kor-társunk, Goethe), kronológiai egyneműség ez, amelynek ez esetben nagyobb jelentősége van, mint Jaspers és az ő jobboldali ismeretelmélete⁸¹ hasonlóképp számozott születésnap ünnepségének az esetében. Túllépve minden különbségen rázok kezét Veled, abban a föltevésben, hogy a másképp dimenzionált ráció dacára is mindketten egyetértünk Isaak Babel mondatával: a banalitás az ellenforradalom.

Szívből kívánok neked multos annos nyugalmat és boldog munkálkodást.

A Te Ernsted.

*

15. [a levélpapíron: Georg Lukács, Budapest V., Belgrád rkp. 2. V. em. 5.; gépirat, másodpéldány]
[Budapest, 19]65. április 30.

Kedves Ernst!

Köszönöm a születésnap gratulációt. Mindenestül osztom nézetedet kronológiánk homogeneitásáról. 1910-es találkozásunkban olyan hevesség rejlett, hogy az sehogyan sem összehasonlítható a más kortársakkal való találkozással. Bármilyen hamar elváltak is útjaink, és bármily döntő módon váltak is el, ez mit sem változtat ezen a tényen.

Babel mondatát akár egyetértéssel is fogadhatnám, ha valahogy egyetértésre jutnánk abban, mi banalitás.

Szívből jövő köszönettel és üdvözzlettel,

Djoury⁸²

*

16. Lukács György Ernst Blochnak [autográf]⁸³
Budapest, 1965. július 2.

Kedves Ernst,

tekintve, hogyan alakult mára a viszonyunk, nem érzem könnyűnek a szerencsekívánat megfogalmazását. Óhatatlanul formálisra kellene, hogy sikeredjék, legyen bár stilisztikailag mégoly keresett. Egyvalami

azonban mindmáig elevenen megmaradt bennem: 1910-es budapesti találkozásunk, berlini, firenzei és heidelbergi együttléteink. Olyan impulzus volt ez, amelynek emlékét mindmáig őrzöm. Kilátást nyitott egy más stílusú filozófiára, mint amilyen akkortájt szokásban volt. Még ha divergenciáink egymástól elváló utakká váltak is – a tendencia már Heidelbergben erősebb volt, mint akkoriban hittük –, ez a régi impulzus emlékét, legalábbis bennem, nem törölheti el.

Ezzel a jó érzéssel köszöntelek Téged, és kívánom neked minden eleven kívánságod teljesülését.

A Te

Djouryd⁸⁴

*

17. Lukács György Ernst Blochnak [gépírat, másodpéldány]⁸⁵
Budapest 1970. november 30.

Kedves Ernst!

Mellékelem a levélhez annak a fölhívásnak a szövegét, amelyet a halálbüntetés fenyegette Angela Davis védelmében küldtem meg számtalan értelmiséginek.⁸⁶ Azt hiszem, fölösleges hangsúlyoznom, mit is jelent bárki baloldali számára az előkészületben lévő per és az ítélet, amely sejtethető, hacsak a tiltakozás meghátrálásra nem kényszeríti a reakciós demagógiát. Kérlek, csatlakozz neveddel és tekintélyeddel az akcióhoz, és szólítsd csatlakozásra hazádban az ismerős entellektüteleket. A szöveget olyan általánosságban fogalmaztam meg, hogy az aláírás nem csatlakozás egy meghatározott politikai programhoz. De természetesnek tartom, hogy bárki megteheti a maga változtatási javaslatait, és mindenki fenntarthatja a jogát az egyéni tiltakozásra, bár szeretném megjegyezni, hogy a közös föllépésnek nagyobb a hatása. Kérlek, táviratozz, ha részt akarsz venni az akcióban, és tudasd velem azoknak a nevét, akik értesítettek Téged arról, hogy a részvétel mellett döntöttek. Kérlek továbbá, hogy ha lehet, próbáld rávenni országod sajtóját a tiltakozás közzétételére. A szóba jövő sajtóorgánumoknak aztán megküldöm mindazoknak a nevét, akik csatlakoztak az akcióhoz.

Szívból jövő üdvözléssel a Te
(Lukács György)⁸⁷

*

18. Lukács György Ernst Blochnak [gépírat, másodpéldány]
Budapest, 1970. december 30.

Kedves Ernst!

Köszönöm a jó híreket. A tiltakozás előkészületei mennek a maguk

útján, és remélhetőleg nem lesznek sikertelenek. Ebben az ügyben különösen hálás vagyok neked. Nagyon sokat segítettél nekünk.

Örülök, hogy jobb híreket hallottál felőlem, mint én felőled. Persze mindketten érezzük a korunkat. Csak épp én annyiban sokkal szerencsésebb helyzetben vagyok, hogy nekem csak a hallásom lett sokkal rosszabb, ám ez a munkában sokkal kevésbé zavar, mint a látáscsökkenés.⁸⁸ Azt kell mondanom, hogy csodálom az energiádat, mi több, a heroizmusodat, amellyel ilyen körülmények között is energikusan tevékeny maradtál. Ami engem illet, azt remélem, a következő hónapokban befejezhetem a *Prolegomenát* a társadalmi lét ontológiájához. Hogy utána az elméleti folytatást (az emberi nembeliség fejlődése) próbálom-e megírni, vagy, amit fiatalabb barátaim nagyon szeretnének, intellektuális önéletrajzom megírásával próbálkozom, még nem biztos. Szép volna mindaddig munkaképesnek megmaradni, míg mindhárom dologgal elkészülhetek. A reménynek ezzel a hangulatával kívánom neked a legjobbakat az előtted álló munkákhoz. Nagyon örülök, hogy Karolában ilyen jó támaszra lelsz. Add át neki szívből jövő üdvözetemet.

A legjobbakat kívánva az életben is, a munkában is, a Te
Djouryd.⁸⁹

*

19. Lukács György Ernst Blochnak [gépirat, másodpéldány]⁹⁰
Budapest, 1971. február 23.

Kedves Ernst,

a levélhez mellékelem egy új fölhívás szövegét is.⁹¹ Aptheker elvtárs⁹² arról értesített, hogy a per költségei akár a 100 000 \$-t is meghaladhatják – ezért is kezdeményeztem ezt az új akciót.

Kérlek, juttasd el a fölhívás szövegét a *Frankfurter Allgemeinen*nek,⁹³ neked, mint múltkor tapasztalhattam, közvetlen kapcsolatod van velük; nekem ellenben nehézkes volna a dolog.

Előre köszönöm a segítségéd.

Szívből üdvözlöl a Te

Lukács Györgyöd⁹⁴

Függelék

Bloch hallgatónak levele Lukácshoz

[[A Lipcsei Egyetem Filozófiai Intézetének levélpapírján, gépirat]
Leipzig C 1, Petersteinweg 2. (Járásbíróság), [19]52. május 12.

Prof. Dr. Lukács György úrnak
a Budapesti Egyetem Filozófiai Fakultásán

Igen Tisztelt Professor Úr!

Az itteni Filozófiai Intézetben alakult, Bloch professzor úr vezette esztétikai kollokvium résztvevőiként munkánk és a megtartott viták során nagyon gyakran foglalkoztunk az irodalomtörténeti írásaiban Ön által megfogalmazott problémákkal, utalásokkal és megoldásokkal. Tudományos nézeteltéréseink mind kézenfekvővé tették számunkra az óhajt, bár foglalná össze Ön, Lukács György, vizsgálódásait egy esztétika, egy zárt mű tanításaiban. Ez mindannyiunk számára nagy nyereség és jelentős segítség volna.

Gyors válaszáért őszintén hálásak volnánk.

Inge Berndt
Herbert Hiese
Kurt Büttner
Gunther Rudolph
xxxx Ruth Kirschner
Anngret Berger
Gerhard Seidel
xxx Heinitz
Buhr⁹⁵
Jürgen Teller⁹⁶
xxx

Kedves Djoury, ehhez a javaslatához magam is szívesen csatlakozom.

A Te Ernsted⁹⁷

*

118. [gépirat Karola Bloch kézírásos javításaival és kiegészítésével]⁹⁸
Tübingen, [1970.] december 20.

Kedves Georg,

a levéllel együtt megkapod Angela Davis-akciód eddigi eredményeit is. A professzorok, docensek és írók aláírásán túl van még vagy 1000 aláírásom diákoktól. Más városokban is zajlanak hasonló akciók, de pl. a frankfurti diákok megmaradtak a maguk felhívásánál és a saját csoportjuk számára gyűjtenek [aláírásokat] – ez egyszerűbbnek tűnik, mint valamiféle, az egész NSZK-ra kiterjedő akció. A felhívásodat azonnal átadtam a dpa-nak, a kivonata bejárta az egész sajtót. A *Frankfurter Rundschau* rávettem, hozza nyilvánosságra a teljes szöveget.

Az aláírók:

Professzorok: Ernst Bloch, Walter Schulz, Walter Jens, Helmut Plessner, Jürgen Moltmann, Iring Fetscher, Helmut Gallwitzer, Wolfgang Abendroth, Jacob Taubes, Heinz-Joachim Heidorn. Docen-

sek: Margarita v. Brentano, Hans Heinz Holz, Rolf Denker, Helmut Fahrenbach, Johannes Agnoli. Írók: Martin Walser, Ernst Fischer, Günther Anders, Elisabeth Freundlich, Fritz Wilmar, Fritz Raddatz, Barbara Agnoli. Ehhez jön még az ezer diákálírás. Kár, hogy nem írtál Nenningnek.⁹⁹ Egész biztos megjelentette volna a felhívásodat. De most már késő – a szám már készen. Ugyanez áll a *Wiener Tagebuchra* is.

Mindig örömmel tölt el bennünket, ha akik meglátogattak Téged, azoktól azt halljuk, jól és a legjobb karban vagy. Ernstnek nehezebb a dolga, mint Neked, mert képtelen már olvasni, az előadások pedig fárasztják. De amúgy ő is jól van. Nagyon sajnálta, hogy nem jöttél el Frankfurtba – nagy örömmel vártuk a viszontlátást. Talán még sor kerül rá.

Szívből üdvözlünk,
Ernst és Karola

[Utóirat keresztben a lap szélén, Karola Bloch kézírásával:] Frankfurtban négyezren tüntettek Angela Davis mellett (a legnagyobb tüntetés volt 68 óta). Tübingenben úgy kétezren Spanyolország, Görögország, xxx ellen, és A. Davis mellett.

Jegyzetek

- 1 Szóba kerül Bloch 1955. június 11-i levelében.
- 2 A *Korunk öröksége* kulcsfogalma a művészeti és filozófiai „izmusok” értelmezésében; ld. még az előző jegyzetben hivatkozott levelet.
- 3 Ernst Bloch: *Gedenkbuch für Else Bloch-von Stritzky*, in E. B. Gesamtausgabe (GA) Ergänzungsband, 14.
- 4 Ernst Bloch: Aktualität und Utopie. Zu Lukács' Philosophie des Marxismus, *Der Neue Merkur*, Jg. 7. (1923/24, 457–477., illetve in: GA 10. k., 598–621. Bloch a recenziót 1926. június 6-án Kracauerhez írt levelében „Lukács könyvéből készült figyelemfölkeltő kivonatnak” nevezi, és a megjelenését „úgy 1925 tavaszá[ra]” teszi.
- 5 Ernst Bloch: *Briefe 1903–1975*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1985, 269–270., 275–278.
- 6 Georg Lukács: Die neueste Überwindung des Marxismus, *Kommunismus*, Wien 1920. február 22. (I. évf. 5. sz.), 155–156.; kötetben: Georg Lukács: *Taktik und Ethik*, (Politische Aufsätze I.), szerk. Jörg Kammler és Frank Benseler, Darmstadt–Neuwied, Luchterhand, 1975, 172. skk. – A cikket Lukács a „G. L.” szignóval jegyezte.
- 7 Lukács György levelei Paul Ernsthez, ford. Fekete Éva, MTA II. Oszt. Közl. 20 1972, 305. – Hogy „az utóbbi években ismételtlen”, némi fenntartással értendő: 1924-ben mintha még nem így lett volna, 1926-ban tudniillik a *Die Tatban*, a Diederichs kiadó lapjában megjelenik Lukácstól egy írás, a *L'art pour l'art und proletarische Dichtung* (3. szám, június 26., 220–23.) – a cikk 1924-es, csak épp a szerkesztőség hosszasan tűnődik a közlésén.

- ⁸ A *Die Rote Fahne*ban megjelent írások legteljesebb gyűjteménye a Frank Benseler és Jörg Kammler szerkesztette Georg Lukács: *Politische Aufsätze* II. és III. kötete, Darmstadt und Neuwied, Luchterhand, 1976, illetve '77.
- ⁹ *Missbrauch des Namens Lenins*, Die Rote Fahne, Berlin, 1925. január 6., 2.
- ¹⁰ Lásd a „különbségek természetvédelmi parkja” fordulatra vonatkozó jegyzetet, Ernst Bloch Lukács Györgynek 1952. szeptember 24-én.
- ¹¹ Ernst Bloch: *Briefe 1903–1975*, I. 180. (A korai Bloch-leveleket Kardos Péter fordításában idézem, a levelek datálását illetően nem mindenben igazodom a Suhrkamp-kiadáshoz – M. M.)
- ¹² Uo., I. 138.
- ¹³ Hogy az a kíméletlenség, amellyel Lukács utóbb általában is elutasított mindent és mindenkit, ami és aki ifjúkori önmagára emlékeztetette, mikor is rögzül, nyilván megvizsgálandó kérdés volna, mindenesetre Balázs Béla (Lukács egy másik ifjúkori szövetségese) naplójegyzeteiből úgy tűnik, bécsi beszélgetéseik során, amelyek Balázs szemében a hajdani Vasárnapi Kör beszélgetéseit idézték föl, Lukács mintha csak azért bocsájtkozott volna művészeti problémák taglalásába, hogy Balázs törekvéseinek hiábavalóságára rámutasson – Balázs Béla: *Napló*, szerk. Fábri Anna, Budapest, Magvető, 1982, 389. skk., 417., 474.
- ¹⁴ Lukács György: *Történelem és osztálytudat*, ford. Tandori Dezső (é. m.), Budapest, Magvető, 1971, 483. skk.
- ¹⁵ Ernst Bloch: *Briefe 1903–1975*, I. 319.
- ¹⁶ Uo., I. 322. skk.
- ¹⁷ Lukács két, kifejezetten Blochhal vitatkozó írása (az *Erbschaft dieser Zeit*, talán 1935 augusztusából–szeptemberéből és a *Kritik von rechts oder links?* Eine Antwort an Ernst Bloch 1943-ból) ugyanakkor kéziratban maradt.
- ¹⁸ Ernst Bloch Lukács Györgynek 1952. szeptember 24-én.
- ¹⁹ Lesznai Anna: *Sorsával tetováltan önmaga* (Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből), szerk. Török Petra, Petőfi Irodalmi Múzeum–Hatvany Lajos Múzeum, 2010, 78.
- ²⁰ Ernst Bloch: *Az utópia szelleme*, ford. Mesterházi Miklós, Budapest, GondCura, 2007, 31.
- ²¹ „És nem szorul-e igen alapos indoklásra az az ellentmondás, hogy aki [ti. Lukács – M. M.] az államforma tekintetében a legtisztább nominalista, az a művészi forma vonatkozásában ennyire realista legyen? Valameleyest Petrus Ramushoz hasonlóan, aki még egy mondat szótagszámát és természetes szórendjét is reállogikai viszonyok tükörképeként, titkosírásaiaként határozta meg?” – Bloch levele Lukácshoz 1916. november 11-én, in: Ernst Bloch: *Briefe 1903–1975*, I. 183.
- ²² Lukács György Mihail Lifsicnek Berlinből, 1931. szeptember 20-án, in: *Lukács György és a szocialista alternatíva*, szerk. Krausz Tamás, Budapest, L'Harmattan–Eszmélet Alapítvány, 2010, 115.
- ²³ Ernst Bloch Joachim Schumachernek 1937. március 9-én, in: Ernst Bloch: *Briefe 1903–1975*, II. 511.
- ²⁴ Ernst Bloch Lukács Györgynek 1954. június 25-én.
- ²⁵ Lukács György Ernst Blochnak, 1965. július 2-án.
- ²⁶ A levelek (természetesen) német nyelvűek, eredetijüket a Lukács Archívum őrzi; 1984-ben (eredeti nyelven) megjelentek az Archívum egy kis példányszámú (ma már hozzáférhetetlen) kiadványában (*Ernst Bloch und Georg*

Lukács. Dokumente zum 100. Geburtstag, hrsg. v. Miklós Mesterházi und György Mezei, MTA Filozófiai Intézet Lukács Archívum), majd 1985-ben a Bloch-összkiadás kiadójánál: Ernst Bloch: *Briefe 1903–1975*, 2 kötetben, Frankfurt am Main, Suhrkamp – bár ez utóbbi kiadásban épp a '48 után írt levelek közül hiányzik néhány Lukácstól származó levél, nem egészen érthető módon (szerkesztői ismerték az Archívum kötetét, ott szerepelnek a szóban forgó levelek). A jegyzetek készítésekor fölhasználtam a Suhrkamp-kiadás jegyzeteit, ezt külön nem jelzem. A levelek itt az én fordításomban jelennek meg, amihez hozzáteendő, hogy vélhetően mind a fordításon, mind a jegyzeteken volna még mit csiszolni, de az *Eszméletnek* a levelek közlésére tett ajánlatát – amelyet itt az alkalom megköszönöm – hiba lett volna elszalasztani.

- ²⁷ Bloch Hitler hatalomra jutása után emigrálni kényszerül, svájci, bécsi, majd párizsi tartózkodás után '36-tól '38-ig Prágában él, onnan emigrál az USA-ba, ahonnan csak 1949-ben tér vissza Németország keleti felébe.
- ²⁸ Bloch 1949-től 1957-es kényszerű nyugdíjba vonulásáig volt a lipcsei egyetem filozófiaprofesszora.
- ²⁹ Georg Lukács: Gottfried Keller, Moszkva, *Internationale Literatur*, 1939. Nr. 6. 95-113., Nr. 7. 115-134), majd önálló kötetben: Berlin, Aufbau Verlag, 1946. Magyarul: Lukács György: *Világirodalom*, szerk. Fehér Ferenc, Budapest, Magvető, 1970., I. 336. skk.
- ³⁰ Georg Lukács: Hölderlins Hyperion, Moszkva, *Internationale Literatur*, 1935. Nr. 6., 96-110., kötetben: Bern, *Goethe und seine Zeit*, Francke, 1947, (Magyarul: Lukács György: *Goethe és kora*, Budapest, Hungária, 1946)
- ³¹ Georg Lukács: *Der junge Hegel*. Über die Beziehungen von Dialektik und Ökonomie, a könyv azonban nem az Oprechtnél jelent meg, hanem az Europa Verlagnál, Zürich-Wien 1948.
- ³² Ernst Bloch: *Subjekt-Objekt*. Erläuterungen zu Hegel, Berlin, Akademie Verlag, 1949; a könyv egyébként először spanyolul jelent meg, Mexikóban.
- ³³ Karola Piotrowska, Bloch harmadik felesége, akivel 1934-ben, már az emigrációban kötöttek házasságot.
- ³⁴ Werner Krauss (1900–1976), romanista, 1931-től docens, majd professzor Marburgban; 1942-ben börtönbe kerül, 1945 után előbb újra Marburgban, majd 1947-től a lipcsei egyetemen tanít.
- ³⁵ Walter Markov (1909–1993) történész, Albert Soboullal társszerzője több, a nagy francia forradalmat tárgyaló munkának, Jacques Roux életrajzírója; 1935-ben bonni egyetemistaként 12 év fegyházra ítélik, 1949-től a lipcsei egyetem újkori történeti tanszékének tanszékvezetője.
- ³⁶ Julius Lips (1895–1950) etnológus, 1929-től a kölni Rautenstrauch-Joest Múzeum igazgatója, 1934 után az Egyesült Államokban tanít különböző egyetemeken; 1948-tól a lipcsei egyetem professzora.
- ³⁷ Karl Polack (1905–1963), jogtudós, 1949-től az államjog professzora Lipscsében.
- ³⁸ A lapterv nem valósult meg.
- ³⁹ A levél hiányzik a Suhrkamp levelezés-kiadásában.
- ⁴⁰ Georg Lukács: *Existentialismus oder Marxismus?* Berlin, Aufbau, 1951[52].
- ⁴¹ A tanulmány később megjelent az *Existentialismus oder Marxismus c.* Lukács-kötetben (magyarul in Lukács György: *A polgári filozófia válsága*, Budapest, Hungária, 1947).

- ⁴² A levél a LAK-ban a gépirat másodpéldányának formájában maradt fenn, az aláírás ennek megfelelően hiányzik.
- ⁴³ Kideríthetetlennek bizonyult, hogy mire vonatkozik az utalás. – Wolfgang Harich (1923–1995) filozófus, 1948-tól a marxista filozófiáról ad elő a berlini egyetemen, majd miután az egyetemről a párt dogmatikus kultúr- és sajtópolitikájának bírálata miatt 1953-ban távoznia kell, az Aufbau-kiadó lektora, egyebek közt Lukács szerkesztője; 1953-tól Bloch mellett a *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* szerkesztője; 1956 novemberében egy értelmiségi körökben készült politikai reformtervezet miatt letartóztatják, 1957-ben egy elrettentő céllal lefolytatott perben államellenes összeesküvésért 10 év börtönrre ítélik.
- ⁴⁴ A folyóirat címe végül *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* lett, az első szám '53 januárjában látott napvilágot.
- ⁴⁵ Az impresszum szerint a lap kiadója és főszerkesztője Wolfgang Harich volt, Bloch mit társkiadó szerepelt.
- ⁴⁶ Kurt Hager (1912–1998) a későbbiekben a Német Szocialista Egységpárt fő ideológusa, a levél keletkezése idején a berlini Humboldt-egyetem filozófia-professzora; az első számba *Die Bedeutung des Werkes von J. W. Stalin, ökonomische Probleme des Sozialismus in der UdSSR* címmel írt cikket.
- ⁴⁷ Georg Klaus cikke azonban csak később jelent meg: *Kants „Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels” und das moderne Weltbild*, DZfPh, II. évf. 1. sz., 18. skk. – Georg Klaus (1912–1974) haláláig a logika és ismeretelmélet professzora a berlini Humboldt-egyetemen, és az akadémia Filozófiai Intézetének igazgatója.
- ⁴⁸ Georg Mende: *Kant und das Problem des ewigen Friedens*, DZfPh, I. évf. 1. sz., 103. skk. – Eltekintve attól, hogy 1970-ben elnyerte az NDK Tudományos Akadémiájának Friedrich Engels-díját, nem találtunk róla életrajzi adatokat.
- ⁴⁹ Erhard Albrecht (1925–), rostocki egyetemi tanulmányok után 1949-ben doktorál Hermann Dunckernél, 1952-től filozófiatörténetet, logikát, szemiotikát ad elő a greifswaldi Ernst Moritz Arndt egyetemen, vendégprofesszor Jénában és Rostockban.
- ⁵⁰ Akárcsak Ernst Bloch, Lukács is csak 1956-ig tartozott a DZfPh szerzői közé; Lukács itt megjelent publikációi: *Schellings Irrationalismus*, 1. évf. 1. sz., 53. skk.; *Kierkegaard*, I. évf. 2. sz., 286. skk.; *Karl Marx und Friedrich Theodor Vischer*, I. évf. 3–4. sz., 471. skk.; *Kunst und objektive Wahrheit*, II. évf. 1. sz., 113. skk.; *Zur philosophischen Entwicklung des jungen Marx*, II. évf. 2. sz., 288. skk. *Die Frage der Besonderheit in der klassischen deutschen Philosophie*, II. évf. 4. sz., 764. skk.
- ⁵¹ Ernst Bloch: *Avicenna und die aristotelische Linke*, Berlin, Rütten & Loening, 1952.
- ⁵² Lásd a függeléket.
- ⁵³ Életrajzi interjúiban Bloch visszatérően utal együtt-filozofálásuknak erre a mozzanatára, itt egy 1971. szeptember 19-én Ernst Bloch, Karola Bloch, Jánossy Ferenc (Lukács nevelt fia, közgazdász) és felesége közt zajló beszélgetésből idézünk, amelynek a célja a Lukács önéletrajzi vázlatában homályosan maradt pontok némelyikének a megvilágítása volt: „[Bloch:] Amikor megismertem Lukácsot, hadd térjek most vissza ehhez ebben a teljességgel rendezetlen beszélgetésben, először Firenzében, mármint pontosabban, mélyebben, szóval először Firenzében, majd Heidelbergben, ahol valamiféle igazi szimbiózisban voltunk – emlékszem, megalapítottuk

a különbségek természetvédelmi parkját. A kifejezés azokból az időkből való. Ha távol voltunk – ő Heidelbergben, én időről időre Garmischban, ahol voltaképp laktam, nem Heidelbergben –, és aztán újra találkoztunk, két hónap múlva, egy hónap múlva, olyanok voltunk mint a közlekedőedények. Csak el kellett valamit kezdenem, vagy el kellett valamit kezdenie, és máris valami olyasminak a kellős közepén voltunk, »amit épp én is gondoltam«, vagy »amit épp én is csináltam«. Garmischban egyikünk ugyanazt csinálta, vagy valami rokon dolgot csinált azzal, amit a másik Heidelbergben csinált. Ebben az unalmas egyetértésben kedveltük és kultiváltuk is, hogy vannak differenciák közöttünk. Végre valóban valami mást mondunk. »Djoury, folyton ugyanazt mondjuk!«, mondogattuk: »Azt mondom, amit gondolok, én meg azt gondolom, amit te mondasz«. És ennélfogva mesterségesen gyűjtögettük a különbségeket. Később persze adódtak különbözőségek. De olyan erős volt ez a különös egybehangzás, hogy akkori könyvemben, *Az utópia szellemében* vannak részek, amelyek voltaképp Lukácstól származnak, és vannak *A regény elméletében* is olyasmik, amik tőlem. Nem is tudom, ki gondolta ki őket. Teljesen mindegy! Annyira mindegy!” – Ernst Bloch kommentiert „Gelebtes Denken”, in: *Ernst Bloch und Georg Lukács*. Dokumente zum 100. Geburtstag, szerk. Mezei György és Mesterházi Miklós, Budapest, MTA Filozófiai intézet Lukács Archívum, 1984, 301–302.

⁵⁴ A levél hiányzik a Suhrkamp levelezés-kiadásában.

⁵⁵ „Lukács nemrégiben remek, társadalmi-irodalomtörténeti eligazítást nyújtó útikalauzzal szolgált a filozófus ifjúkori fejlődéstörténetéhez (*Der junge Hegel*, 1948); remek útikalauzzal, amely végzett Dithely szentimentális-vitalisztikus, Haering, Kroner és mások fasiszta Hegel-legendájával. Mégis a könyv, abbéli igyekezetében, hogy láthatóvá tegye Marx előfutárát, egyrészt eltúlozza Hegel közvetlen előfutár voltát, másrészt lekicsinyli, sőt, kihagyja, ami nem oly közvetlen. Ezzel leszűkül, ami Hegelben még ma is tanulságos, és béklyóba veretnek a Hegelben és a hisz ki nem merített és végképp nem lezár marxizmusban rejlő implikációk. Ami Hegel Sturm und Drangból vagy érett korából nem vezet közvetlenül az épp adott, máig kibontakozott marxizmus-hoz, ami kevésbé egyenes vonalú, ami még idealizmusba burkolódik, az az ábrázolásban kétségtelenül a kritika, az igazolás egy sajátos terére szorul. Zavaros, ködös, misztikus, metafizikus stb., ezek a Lukács által hol a hegeli Sturm und Drang lefitymálására, hol mentegetésére használt melléknévek: en bloc minősítések, amelyek a legkülönfélébb dolgokat jelenthetik, és a legkülönfélébb szándékkal használtak is már őket, ha Hegelről volt szó. Egy pozitivistá számára (a szó legközönségesebb értelmében) misztikusnak tűnhet, ahányszor csak Hegel kitér a sorsra, ahogy az is, ahányszor Lukács; egy marxista ellenben adekvátábban tud, s minél magasabb a nivója, annál adekvátábban tud különbséget tenni a misztika elnevezés alá foglalt problémakonstellációk között (zavarosság itt, Eckart amott). Hegelből mindenestre nem minden eleve útfélen hagyható, csak mert még nem áll közvetlen-működőképes összefüggésben a marxizmussal.” – Ernst Bloch: *Subjekt-Objekt*, 45–46.

⁵⁶ „Az élet a chiaroscuro anarchiája. [...] Az élet az egész mindenségben, minden elgondolható létezésben a legkevésbé valóságos és eleven. Csak tagadólág lehet leírni, csak így: ... valami mindig közbejön és megzavarja...” – Lukács György: A tragédia metafizikája, eredetileg *A Szellem*, 1911. március (I. évf. 1. sz.), 109–129. (Lukács György: *Ifjúkori művek*, 492. skk.)

- ⁵⁷ A levél a LAK-ban a gépirat másodpéldányaként maradt fenn, az aláírás ennek megfelelően hiányzik.
- ⁵⁸ A jenai konferenciáról ld.: *Protokoll der philosophischen Konferenz über Fragen der Logik*. (1. Beiheft der Deutschen Zeitschrift für Philosophie), Berlin 1953. Hogy a „mint emlékszel” mire vonatkozik, nem egészen világos, Lukács nem vett részt a konferencián.
- ⁵⁹ Hogy az itt említett előadás szövege elkészült-e, tisztázatlan, a Bloch-összkiadás 10. kötetében (Philosophische Aufsätze) csak az *Über den Begriff der Weisheit* c. tanulmány viseli az 1953-as dátumot.
- ⁶⁰ Rugard Otto Gropp (1909– 1976) 1952-ben habilitált a lipcsei egyetemen; 1955-ben még a Bloch-Festschrift szerkesztője (*Ernst Bloch zum 70. Geburtstag*, Berlin 1955), 1956 után azonban Bloch legélesebb hangú kritikusa, a Johannes Heinz Horn szerkesztette *Ernst Blochs Revision des Marxismus* című kötet (1957) egyik szerzője.
- ⁶¹ A levél hiányzik a Suhrkamp levelezés-kiadásában.
- ⁶² A levél a LAK-ban a gépirat másodpéldányának formájában maradt fenn, az aláírás ennek megfelelően hiányzik.
- ⁶³ A levél hiányzik a Suhrkamp levelezés-kiadásában..
- ⁶⁴ Az esztétikai évkönyv tervéből nem lett semmi, a Lukács, Fogarasi Béla, Mátrai László, Molnár Erik, Szigeti József szerkesztette Filozófiai Évkönyv is csak 1956-ban tudott megjelenni.
- ⁶⁵ Lukács György: A különösség kategóriájáról, *Filozófiai Évkönyv 1956*, Budapest, Akadémiai, 1956, 3– 68.
- ⁶⁶ Nem sikerült kideríteni, kikről van szó.
- ⁶⁷ A másodpéldányon csak a gépelt aláírás szerepel.
- ⁶⁸ A könyv II. fejezetének IV. (Schopenhauer-) szakaszában: „Schopenhauer pesszimizmusa evidens módon a restauráció korszakának ideológiai reflexe. A francia forradalom, Napóleon és a felszabadító háborúk, az egész világ évtizedeken keresztül állandóan átalakulóban volt, a végén azonban minden legalábbis a közvetlenül látható felszínen, a régi ben maradt. A német polgárság e nagy események közben és után ugyanabban az osztálytehetetlenségben élt, mint előttük.” – Lukács György: *Az ész trónfosztása*, Budapest, Magvető, é. n., 190– 191.
- ⁶⁹ Schopenhauer a későbbiekben is foglalkoztatta Blochot, a 60-as évek elején, már Tübingenben egy terjedelmesebb munkát készült írni róla, az 1964-65-ös tanév téli szemeszterében pedig párhuzamosan adott elő róla és Hegelről, ld. Ernst Bloch: *Abschied von der Utopie? Vorträge*, hrsg. und mit e. Nachwort vers. von Hanna Gekle, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1980, 9– 39.
- ⁷⁰ Vélhetően a kritikáknak arról az áradatáról van szó, amely Groppra zúdult, amikor *Gegensatz der marxistischen und der Hegelschen Dialektik* c. írásában (DZfPh II. évf. 2. sz, 353. skk.) megtámadott Lukácstól Cornun át Fritz Behrensigg úgyszólván minden létező marxista Hegel-interpretációt, nem utolsósorban Ernst Blochét; a vita a DZfPh II. évfolyamának 1. és 2. számában zajlott; ld. erről Silvia Markun: Ernst Bloch in Selbstzeugnissen und Dokumenten, Rowohlt, Reinbek 1977, 86. skk. – A korszak kelet-német Hegel-vitáiról ld. *Skizze zur Geschichte der Hegel-Literatur in der SBZ/DDR*, <http://www.informatik.uni-leipzig.de/~graebe/Texte/Hegel-Rezeption-in-der-DDR.pdf>
- ⁷¹ Bloch és Lukács a Schiller halálának 150. évfordulójára rendezett ünnepségeken találkoztak Weimarban.

- ⁷² Georg Lukács: Das Spielerische und seine Hintergründe. Fragmentarische Bemerkungen zum ersten Teil der *Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull*. Aufbau, 1955/6, 501–24. (magyarul: A játékosság és ami mögötte van, in Lukács György: *Német realisták*, Budapest, Szépirodalmi, 1955., illetve uő: *Világirodalom*, II. kötet, 192. skk.)
- ⁷³ Az *Erbschaft dieser Zeit*ből (magyarul: Ernst Bloch: *Korunk öröksége*, ford. Bendl Júlia, Budapest, Gondolat, 1989), amely valóban 1934-ben jelent meg, bár a könyvben 1935 áll. – A hivatkozást ld. Lukács György: *Világirodalom*, II. k. 196.
- ⁷⁴ A levél hiányzika Suhrkamp-kiadásban.
- ⁷⁵ „Georg Lukács, szívből jövő jókívánságaim a termés szerencsés betakarításához.
Nem itt a helye elmélyednem abban a sok mindenben (az ítélet mozdíthatatlanságától és konkrét mozgalmasságától, a klasszika és klasszicizmus elméletétől, a totumtól mint horizonttól s. í. t. a realizmus definíciójáig), ami nézeteiket elválasztja.
Ellenben nagyon is itt a helye hangot adnom csodálatomnak és az örömeink, mellyel ez az oly nagy és gyakran megvilágító erejű irodalomtörténeti és esztétikai teljesítmény eltölt, egy teljesítmény, melyből generációk tanulnak és amelynek a szellemében generációk dolgoznak tovább az ész építményén.” – *Georg Lukács zum siebzigsten Geburtstag*, Berlin, Aufbau, 1955, 10.
- ⁷⁶ Georg Lukács: Es geht um den Realismus. *Das Wort*, 1938, 6. sz. (június), 112-38. (magyarul először in: Lukács György: *A realizmus problémái*, ford. Gáspár Endre, Budapest, Athenaeum, 1948.)
- ⁷⁷ A levél a LAK-ban a gépirat másodpéldányának formájában maradt fenn, az aláírás ennek megfelelően hiányzik.
- ⁷⁸ Hogy miért Lukács német kiadóján keresztül juttatta el Bloch a levelet Lukácshoz, talán sejthető; Bloch, aki körül az NDK-ban igencsak megritkult a levegő, 1961-ben a bayreuth-i ünnepi játékokról nem tért vissza az NDK-ba (a tübingeni egyetemnek lett vendégprofesszora), és az ún. „Republikflucht”-ot illet a többi szocialista országnak is zokon vennie, a levél címzettje, Lukács pedig az őt revizionistának bélyegző párthatározat után itthon nem, csak külföldön publikálhatott, ott is úgy, hogy kvázi ki kellett csempésznie a kéziratait – a bejáratott utat választani a Luchterhand és Lukács között Bloch számára is biztonságosabbnak tűnhetett, mint a posta, és tapintatosabbnak is. Más kérdés, hogy a levelezésükben beállt évtizedes szünetnek is maradéktalan magyarázata-e a tapintat (óvatosság).
- ⁷⁹ Az eredetiben: natürlich / naturgemäß.
- ⁸⁰ Tudniillik a 80-at; Lukács 1885. április 13-án, Bloch július 8-án született.
- ⁸¹ A frázis Lukácsé, abból a varázsförmulából, amelyet korai önmagára is alkalmazott, ti. hogy X vagy Y „baloldali etikájával” sajnálatos módon „jobboldali ismeretelmélet” társul, vagyis az illető elmulasztott megtérni a marxizmushoz.
- ⁸² A másodpéldányon géppel.
- ⁸³ (Valószínűleg) Karola Blochtól kapott xeroxmásolat.
- ⁸⁴ A LAK-ban fennmaradt a levél autográf fogalmazványa (az apróbb változtatásokat nem jeleztük):
„Kedves Ernst,
tekintve, hogyan alakult mára a viszonyunk, nem érzem könnyűnek a születésnap üdvözlés megfogalmazását. Óhatatlanul konvencionálisra kellene, hogy sikeredjék, legyen bár stilisztikailag mégoly keresett. [húzva: Hisz

fejlődésünk vonala már jó ideje olyannyira divergál, hogy egyikőnk számára sem tartogat semmit foglalkozni vagy akár csak vitázni is a másikkal.]

Egyvalami azonban mindmáig elevenen megmaradt bennem: 1910-es budapesti találkozásunk, berlini, firenzei és heidelbergi együttléteink. Olyan impulzus volt ez, amelynek emlékét mindmáig őrzöm. Nem tartalmi impulzus volt. Kilátást nyitott egy más stílusú filozófiára, mint amilyen akkortájt szokásban volt. Még ha divergenciáink egymástól elváló utakká váltak is – a tendencia már Heidelbergben erősebb volt, mint akkoriban hittük –, ez a régi impulzus emlékét, legalábbis bennem, nem törölheti el.

Ezzel a jó érzéssel köszöntelek Téged, és kívánom Neked minden eleven kívánságod teljesülését.”

⁸⁵ A levél hiányzik a Suhrkamp-kiadásban.

⁸⁶ Angela Yvonne Davis (1944–) politikai aktivista, filozófus, Marcuse-tanítvány a Brandeis egyetemen, később Marcuse ajánlására Frankfurtban folytat egyetemi tanulmányokat; az Egyesült Államokba visszatérve csatlakozik a fekete polgárjogi mozgalomhoz, 1968-ban tagja lesz a Che-Lumumba-klubnak, az amerikai kommunista párt egyik sejtjének. 1970-ben az FBI meggyanúsítja azzal, hogy részt vett egy (sikertelen) fogolyszabadítási akció előkészítésében, felkerül a tíz legkeresettebb szökésben lévő bűnöző listájára; letartóztatása, illetve a várható halálos ítélet ellen Amerikában is, Amerikán kívül is tiltakozások indultak, 1972-ben fölmentik. A San Francisco-i Állami Egyetem, majd a Kaliforniai Egyetem, Santa Cruz, ill. az UCLA professzora.

⁸⁷ A másodpéldányom csak a gépelt aláírás szerepel..

⁸⁸ Bloch 1970-re csaknem teljesen megvakult, ennek dacára olyan nagyobb munkákat is meg tudott jelentetni, mint a *Das Materialismusproblem*, az *Experimentum mundi* és a *Zwischenwelten der Philosophiegeschichte* (az összkiadás 7., 15. és 12. kötete). Nb. a *Das Materialismusproblem* c. kötetet (GA 7) Bloch Lukácsnak ajánlja.

⁸⁹ A másodpéldányon géppel.

⁹⁰ A levél hiányzik a Suhrkamp-kiadásban.

⁹¹ A melléklet nem szerepel a LAK-ban őrzött anyagban.

⁹² Herbert Aptheker (1915–2003) amerikai történész, az 1960-as–70-es években az American Institute for Marxist Studies ügyvezető igazgatója; 1943-ban megjelent könyve, az *American Negro Slave Revolts* (1943) az afroamerikai történelem történetírásának klasszikus munkája.

⁹³ Lukács utóbb korrigálni kénytelen; 1971. március 5-én Karola Bloch az alábbiakat írja neki:

„Kedves Georg,

a felhívásodat eljuttattam a *Frankfurter Rundschau*-nak. A *Frankfurter Allgemeine*-vel Ernstnek nincs semmiféle kapcsolata – ki találta föl neked ezt a kacsát? A *Frankfurter Allgemeine* megrögzötten konzervatív újság, gonoszul tiltakozott a Te Goethe-díjad ellen is. Semmiképpen sem fogja közölni a felhívásodat Angela Davis védelmében. A *Frankfurter Rundschau* lehozta az első felhívásod – reméljük, le fogja hozni ezt is.” – Lukács április 29-én válaszol:

„Kedves Carola!

Bocsásd meg, hogy csak most válaszolom meg a leveled, de közben üdülni voltam. Természetesen a *Frankfurter Rundschau*-ra gondoltam, az a dolog a *Frankfurter Allgemeine*-vel csak buta tollhiba volt.”

- ⁹⁴ A másodpéldányon géppel.
- ⁹⁵ Föltehetőleg az a Manfred Buhr (1927–2008), aki 1952-től 57-ig Bloch asszisztense volt a lipcsei egyetemen, majd Bloch kritikusa, 1970-től 1990-ig az NDK tudományos akadémiaja Központi Filozófiai Intézetének igazgatója.
- ⁹⁶ Jürgen Teller (1926–1999) 1945-től Bloch asszisztense volt a lipcsei egyetem; nem sokkal Bloch kényszerű nyugdíjba vonulása (1956) után, 1958-ban távoznia kell az egyetemről; a vasműben, ahová afféle javító-nevelő munkára került, súlyos baleset éri, 1990-ig lektorként dolgozik; 1990-ben rehabilitálják, tiszteleti professzorként visszakerül a lipcsei egyetemre.
- ⁹⁷ Az aláírások és Bloch megjegyzése kézzel.
- ⁹⁸ A lap tetején idegen kéztől: Köszönőlevél elment.
- ⁹⁹ Günther Nenning (1921–2006) osztrák újságíró, politikus, annak a *Neues Forum* c. bécsi lapnak szerkesztője, ahol a 60-as évek végén Lukács néhány itthon elhelyezhetetlen politikai írását megjelentette.

(Fordította: Mesterházi Miklós)

Lukács Fehér Ferencsel beszélget.